

V dialogu s Janem Mukařovským za stylistikou dialogu (a mluvených projevů)

Jana Hoffmannová
Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Towards Stylistics of Dialogue (and Spoken Expression) in Dialogue with Jan Mukařovský
Litikon, 2019, Vol. 4, No. 2, pp. 299-310

The first part of the article discusses how Jan Mukařovský worked with the concept of style and analyses the development of stylistics as it moved from Mukařovský through the studies of Karel Hausenblas to contemporary stylistics. The second part of the article accentuates where Jan Mukařovský's ideas can be linked mainly to contemporary stylistic analysis of dialogue and spoken utterance. The third part connects all these inspirations with the goals of contemporary stylistics: that deal increasingly with dialogue styles, styles of spoken utterance, their interactive structures, contextual and intertextual links, dynamic transformations of relationships between the expressions uttered and written. The fourth part then provides the examples of four common everyday dialogues.

Keywords: style, stylistics, stylistics of spoken Czech, dialogue, Jan Mukařovský, Karel Hausenblas

Příspěvek, který se pokusí aspoň naznačit jakési souvztažení mezi přístupy Jana Mukařovského a současnou (možná i budoucí) stylistikou, rozdělím do tří částí. První část bude krátká, ale asi nemůžu nechat úplně stranou otázku „Jak pracoval J. Mukařovský s pojmem sloh (styl)?“; a protože stať s tímto názvem napsal už Karel Hausenblas a publikoval ji v roce 1992 v České literatuře (Hausenblas, 1992), jenom tu stručně připomenu, k čemu tehdy došel. V části druhé shrnu některé názory Mukařovského, které mě a případně moje spolupracovnice při dosavadní dlouholeté práci v oblasti stylistiky inspirovaly a jsou pro nás stále aktuální, nebo na ně tak či onak navazujeme. A v části třetí se od téhle letmé bilance odrazím k nástinu své představy, k čemu asi bychom dnes mohli nebo měli ve stylistice směřovat. V tomto nástinu využiji některé myšlenky z programu, který jsme nedávno formulovali v přihlášce grantového projektu; projekt s názvem „Stylistika mluvené a psané češtiny“ jsme od GA ČR získali

a začneme na něm pracovat v příštím roce, především ve spolupráci se Světlou Čmejrkovou a Petrem Marešem.¹

1.

V první části tedy jenom zkonstatuji, že podle Hausenblase (Hausenblas, 1992) „sloh“ rozhodně nepatřil v učení J. Mukařovského k ústředním pojmům ani k hlavním předmětům jeho zájmu. Samozřejmě dlouhodobě hledal dominantu, jednotící princip výstavby celku uměleckého díla. **Styl (sloh)** mu ale nevyhovoval, podle Hausenblase zejména z těchto důvodů:

- představoval si sloh především jako **jazykové** „složení“, jazykovou výstavbu slovesného díla
- vyzdvihoval charakteristický způsob nebo ráz jazykové výstavby u jednotlivých autorů, tedy jejich **individuální, osobní styl**; nezajímaly ho styly interindividuální, např. funkční
- stále více vše převáděl na význam, mířil k celkové **významové** výstavbě díla, odtud volba pojmu **sémantické gesto** (případně intence); proto nechával stranou sloh, který pro něj byl spjatý s výstavbou formální, tvarovou – výjimečně chápal sloh jako subsystem, varietu, zhruba jako Havránkův **funkční jazyk** (spisovný – hovorový, psaný – mluvený, emocionální – intelektuální).

Hausenblas sám chápal právě **styl** jako jednotící princip utváření komunikátu, výstavby celku; za úhlavní funkci stylu považoval funkci **integrační**. Mukařovského přístup charakterizuje jako úzké, tradiční filologické pojetí stylu, omezené na roviny jazykové. Zajímavé je, že tam, kde Mukařovský věnuje pozornost **stylistice** (např. už Mukařovský 1929), vztahuje ji k poetice, básnickému jazyku, estetické funkci; o stylu či slohu se však v této souvislosti vůbec nezmiňuje. Tady se myslím dostáváme do blízkosti rozdělování stylistiky na stylistiku literárněvědnou a tzv. „lingvostylistiku“ – dělení, které bylo v generacích našich předchůdců dost běžné, ale mně vždycky naprosto vzdálené. A ještě poslední poznámka k této části: Hausenblas připomíná dvě pozdní stati Mukařovského (Mukařovský, 1958, 1963), kde se „individuální sloh“ dostal do popředí, ovšem pouze jako náhražka, jako východisko ze situace, kdy Mukařovský sebekriticky revidoval své učení a vzdal se pojmu „sémantické gesto“. Až tady uvažoval i o možnosti zkoumat také slohy **interindividuální** (generační, dobové). Zde by bylo možno od Mukařovského přes Hausenblase pokračovat k rozpracování pojmu „individuální styl“ u dalších žáků Mukařovského, Miroslava Červenky a Milana Jankoviče.

2.

Přecházím ke druhé části, k určitému subjektivnímu a značně omezenému výběru některých inspirací z díla Jana Mukařovského pro současnou stylistiku a její vývoj; ani v této části se ovšem neobejdu bez filtru, který pro mě ve vztahu k učení Mukařovského představují myšlenky mého učitele a Mukařovského žáka Karla Hausenblase.

¹ Pozn. ed.: Grant „Stylistika mluvené a psané češtiny“ získala a jeho řešitelkou se od počátku roku 2012 stala Světla Čmejrková, která bohužel v závěru téhož roku zemřela. Úlohu řešitelky převzala Jana Hoffmannová. Pod jejím vedením řešitelský tým projekt v roce 2016 dokončil. Jeho výsledkem bylo několik samostatných publikací, hlavním výstupem pak byla kolektivní monografie *Stylistika mluvené a psané češtiny* (Hoffmannová – Homoláč – Chvalovská – Jílková – Kaderka – Mareš – Mrázková, 2016).

Především s Olgou Müllerovou, ale také se Světlou Čmejrkovou jsme se v rámci různých funkčních stylů zabývaly analýzou **dialogu**; tady pro nás vždycky stály na počátku všeho Mukařovského studie o **dialogu a monologu** (Mukařovský, 1941). Mnohokrát se nám v nej-různější podobě potvrdila jeho představa, že v každé promluvě spolu monolog a dialog zápasí o převahu, že stále znovu dochází k jejich vyrovnávání; představa o potenciální, latentní dialogičnosti jakéhokoli „monologu“ (tady nelze opomenout ani Mathesiovy výklady o „řečnické perspektivě“ v monologu, Mathesius, 1947, s. 380–414), o střídání významových kontextů, o rozporuplném ustrojení vnitřního monologu – a naopak o tom, že v „monologizovaném dialogu“ nemusí vždy docházet na hranicích replik k ostrým významovým zvrátům a kolizím, že předěly mezi replikami mohou být i splývavé, může jít o „střídavě pronášený monolog“. Tyto inspirace bylo možno spojit i s poznatky konverzační analýzy o mechanismu „turn-taking“, o tom, jak se účastníci v dialogu střídají a dostávají ke slovu, jak jsou anticipovány a signalizovány hranice replik.

Trvale podnětné jsou samozřejmě i Mukařovského návrhy na **typologii dialogů**. Její rozpracování je osidné – jako u každé typologie, a nota bene v oblasti tak diferencovaného významového dění, ovlivňovaného vztahu účastníků komunikace, předmětnou situací atd. Přesto se tu tak či onak pohybujeme na ose mezi **konfliktními** rozhovory, založenými na vyhocené polaritě já – ty, na jedné straně, a **konverzací**, samoúčelným, někdy bezpředmětným „hovorem pro hovor“; srov. i „krásný hovor“ (Mathesius, 1944). Fenoménu konverzace jsme se věnovaly poměrně soustavně; a i když naše nahrávky a transkripty konverzace z běžného každodenního života nevykazovaly „estetické zbarvení“ a nepředstavovaly „kulturní výboj“, často jsme si s Mukařovským (Mukařovský, 1941, s. 155–157) kladly otázku, zda konverzace je prototypem dialogu s velkou sociální relevancí, nebo zda jde o vyprázdněné dialogy založené na stylizaci a na pokryteckém hraní rolí.

Navazovat je třeba i na Mukařovského opakovaně vyslované přesvědčení, že rozlišení monologu a dialogu je zásadnější, hlubší než rozlišení **funkčních jazyků / stylů** – vždyť při dialogu může každý z účastníků užívat jiného funkčního jazyka / stylu (Mukařovský, 1941, s. 134, 147). Tady někde mají kořeny Hausenblasovy úvahy nad otázkou jednoty, integrovanosti, sjednocení dialogu – otázkou položenou i tak, zda lze dialog pokládat za **jeden text**. V anglické stati z roku 1964 (knižně v překladu do češtiny Hausenblas, 1971, s. 65–77) Hausenblas soudil, že dialog je stále ještě projevem, kde se rozvíjí jeden text – i když je rozdělen ve střídající se promluvy účastníků a i když u něj nelze mluvit o jednotě stylu. V pozdější studii (Hausenblas, 1984) se však už přikláněl k tomu, že dialogy „nejsou dostatečně jednotnými celky co do smyslu a stylu“. Podle Hausenblase tu nelze mluvit ani o jednotě subjektu podavatele, účastníci si do dialogu přinášejí rozdílné personální styly, smysl celku nezřídka interpretují odlišně. Jde tedy o „komplex komunikátů“ (se zvratným tokem informace); to se ovšem týká jen dialogů v běžné řeči, nikoli dialogů literárních; v této sekundární komunikaci je za subjekty postav subjekt autora, s tím je spjata existence celkového smyslu a stylu (s. 30–31). Tento přístup pak až k terminologické minucióznosti, která mu byla vlastní, rozvinul Josef Hrbáček (Hrbáček, 1994): rozlišil *sekvence promluv* (založené na lineárním řazení: *dialogické a monologické*) a *složené promluvy* (založené na vztahu inkorporace: složená promluva *s citátem* a složená promluva *epická*, se začleněním promluv postav).

A ještě chci v tomto oddílu o inspiracích připomenout svou snad nejoblíbenější studii Mukařovského, jinak nepřilíš často citovanou – „Přísloví jako součást kontextu“ (Mukařovský,

1971). Autor sám ji označil za pouhý náčrt; napsána byla už někdy v letech 1942–1943, ale zůstala v rukopise a vyšla až v souboru *Cestami poetiky a estetiky*. Jednak představovala bezprostřední navázání na studie o dialogu a monologu: sledovala podíl přísloví na latentní dialogizaci promluvy, na adresovanosti, vtahování adresáta, sledovala i významové zvraty na rozhraní mezi příslovím a okolním kontextem. Kromě toho však Mukařovského text o příslovích svědčí o tom, co v příslušné době bylo ve vzduchu a vynořovalo se na různých místech, u různých badatelů. Nasáváme tu atmosféru vyloženě bachtinovskou: přísloví je chápáno jako citát, kterým zasahuje do kontextu cizí subjekt (řekněme „cizí hlas“); za citátem je vlastně dvojitý subjekt mluvčího, oscilace mezi různými subjekty; dochází tu k rozpouštění („rozpíjení“) přísloví v kontextu, při částečném citování a částečném zamlčení přísloví získává funkci narážky. A Mukařovský (s. 298) v souvislosti s citováním a zapojováním citátů do kontextu zmiňuje i přímou řeč, nebo „různé odstíny řeči polopřímé a nepřímé“. S tématem „kontextových postupů“, „narativních způsobů“, „forem podání řeči“, které rozpracoval v bohemistice v návaznosti na Mukařovského Lubomír Doležel (Doležel, 1960 aj.; viz i Adam, 2003) se už dostáváme rovnýma nohama do paradigmatu bachtinovské intertextuality (srov. u nás i Homoláč, 1996).

3.

Přechod ke třetí části příspěvku bude velice plynulý, ale v ní se posléze od odkazů Mukařovského a Hausenblase musím dostat k uvažování naší, současné generace Hausenblasových žáků o stylistice v přítomnosti a budoucnosti. Osobně jsem přesvědčena o tom, že by se měla v daleko větší míře stát stylistikou **mluvených** projevů. Jistě odpovídalo dobovému paradigmatu jazykovědy i dobovým technickým možnostem, že klasikové Pražské školy v období vytváření základů funkční stylistiky věnovali malou pozornost mluveným projevům, zvláště těm běžným, každodenním, nepřipraveným, obvykle dialogickým komunikátům. Najdou se ovšem čestné výjimky. Vilém Mathesius (Mathesius, 1947) se zabýval syntaxí mluvené češtiny i příznačným, redundantním užíváním pseudoukazovacích zájmen. Miloš Weingart (Weingart, 1932) živě líčil doprovodný, do značné míry neverbální dialog, který vede se svým krejčím při zkoušení nového obleku, a doporučoval využívat k rozboru takového typu komunikace film (dnes tedy videonahrávky). Josef Vachek (Vachek, 1942 aj.) se intenzivně zabýval vztahem jazyka psaného a mluveného, ale samozřejmě jeho daleko soustředěnější zájem platil jazyku psanému. Většinou však pro pražské klasiky existovala mluvenost (hodná vědeckého zájmu) pouze v podobě projevů připravených – řečnických projevů, přednášek, kázání, recitace, prezentace uměleckých textů v divadle nebo v rozhlase.

Svou nebo naši snahu rozvinout stylistiku mluvených projevů bych tu ráda spojila s další závažnou inspirací z díla Jana Mukařovského – a teď jsem si vědoma, že se dopustím krátkého, zkratového spojení a že je to riskantní a lehce kritizovatelný krok. Mám na mysli jeho slavnou studii o **záměrnosti a nezáměrnosti** (Mukařovský, 1966). Samozřejmě vím, že zde byla záměrnost a nezáměrnost vztažena výhradně k umění. Ale všimneme-li si existujících nespočetných definic **stylu**, bývá obvykle (také např. Hausenblas, 1971, s. 16, 27) definován jako „charakterizační a jednotící princip výstavby projevu, uplatňující se ve výběru, případně přizpůsobení a uspořádání jednotlivých složek“. Slovo „výběr“ zaznívá v podobných definicích neustále, „styl jako výběr“; ale může být **výběr nezáměrný**? V pozdější stati Hausenblas (Hausenblas, 1996) výslovně uvádí, že styl bývá spojován primárně se **záměrnými** aktivitami; proto asi klasikové Pražské školy měli sklon náročně požadovat i od projevů prostě sdělovacího stylu kvality

jako přesnost, jasnost, stručnost (srov. Mukařovský, 2010, s. 84; v nově vydané přednášce konstatuje: „Řeč sdělovací vybírá svá slova se zřetelem k myšlence, kterou mají vyjádřiti. Ideálem je zde významová přesnost, jednoznačnost“). Ano, to je skutečně ideál; skoro něco podobného jako Griceovy konverzační maximy, u kterých jsme dávno vzali na vědomí, že platí pro ideální, modelový, maximálně racionalizovaný a kooperativní dialog. Obávám se však, a snadno bych na to snesla množství důkazů, že běžné nepřipravené mluvené projevy rozhodně nejsou přesné, jasné, jednoznačné a stručné – což souvisí nepochybně s tím, že pod situačním tlakem, v bezprostředním dialogu, kdy musíme překonávat tolik úskalí v myšlení i v řeči, máme velmi málo prostoru pro uvědomělý výběr a uspořádání vyjadřovacích prostředků. Asi se tu musíme obejít bez představy demiurgického gesta, které tyto projevy stylově homogenizuje; dosazování výrazových prostředků je zde podmíněno především konkrétní situací, jejími proměnami, případně mechanismem, který jí přiřazuje s ní pevně spojené automatismy, výrazové stereotypy. Pokud tu ale nelze akcentovat moment záměrného výběru, intencionální stylizace: znamená to snad, že spontánní mluvené projevy se nemohou honosit **žádným stylem**, a tudíž mají zůstat zcela mimo pozornost stylistiky? Vždyť i Hausenblas (1996, s. 59) poctivě konstatuje: „Principiálně přiznáváme existenci stylu každému textu [...]“. Mluvenost stylizovaná v dialogu literárních postav – pokaždé jinak, u každého autora jinak – pro nás jistě vždy zůstane vzrušujícím analytickým evergreenem; ale můžeme se tím vůbec zabývat, aniž bychom dostatečně poznali styl přirozených, „všedních“ dialogů, s veškerou jejich **nezáměrností**? S oblibou citujeme klasický Buffonův výrok, že „styl, to je člověk sám“; ale není snad „člověk sám“ přítomen s největší mírou autenticity právě ve spontánním nepřipraveném projevu? Opravdu soudím, že těmto projevům nemůžeme upírat styl a že k nim musíme napřít výraznou, soustředěnou stylistickou reflexi; stylistika se od nich nemůže macešky a snobsky odvracet. Je to možná paradoxní situace: dokud badatelé neměli k dispozici jiný materiál, metodologii a technické možnosti, zkoumali mluvené projevy přes zprostředkující (a různě filtrující až zkreslující) články umělecké literatury. S komunikačně-pragmatickým obratem od šedesátých let 20. století se postupně více zaměřili na výstavbu běžných mluvených dialogů – tím se však najednou „odstříhli“ od stylistiky (srov. Hoffmannová, 2003; Koževniková, 1973).

Ostatně, pokud by stylistika i nadále nejevila zájem o spontánní mluvené projevy, není jasné, kde by se zastavila – ignorovala by i texty vznikající dnes v prostředí **elektronické** komunikace, „na síti“? Jsou sice psané, ale jde o „psanou konverzaci“, která se blíží běžným mluveným dialogům svou neformálností, nepřipraveností, kontaktovostí, vysokou kontextualizovaností; a z pohledu stylistiky jsou tyto komunikáty málo homogenní, nedostatečně koherentní a integrované. E-maily, textové zprávy („esemesky“), internetové diskuse, konverzace na chatu však představují tak aktuální a oblíbené žánry či typy textů, že nemohou zůstat mimo zájem stylistiky; musíme hledat jejich osobité stylové příznaky. Navíc e-maily, „textovky“ i chaty představují přitažlivé téma i pro krásnou literaturu, jsou a jistě i nadále budou využívány beletristy, dostává se jim větší či menší literární stylizace, pronikají do děl významných a úspěšných autorů. V roce 2001 vydal Martin Vopěnka knihu nazvanou *Láska po SMS*; v témže roce vyšel *Román pro ženy* Michala Viewegha, kde je konverzace ve formě SMS rovněž přirozeně zastoupena mezi ostatními způsoby současné konverzace. A „esemesky“ jsou pro spisovatele atraktivní stále: Emil Hakl říká o svých *Pravidlech směšného chování* (2010), že „se mu textovky spontánně připlétají do textů, stejně jako se mu pletou do života“. Próza Jakuba Česky *Hledání běžeckého těla* (2008) pak má tvar souboru neformálních e-mailů, které ústřední subjekt píše střídavě své dívce a několika kamarádům.

Tady se ještě na okamžik vrátím k výše zmíněným, zejména Hausenblasovým pochybnostem o stylové jednotě dialogu. Hausenblas sám (1971, s. 71; 1996, s. 30) však píše, že v dialogu jde o „kontakt stylů“, který vede u účastníků dialogu buď k „slohovému přizpůsobení“, k „vyrovnávání, uhlazování rozdílů“ mezi personálními styly – nebo naopak k „ostřejšímu odlišení“, k „akcentování rozdílů (motivovanému např. snahou některého účastníka o obranu nebo jiného o získání převahy atd.)“. Myslím, že právě tímhle se musíme zabývat – a je to ostatně i v souladu s Mukařovským, jeho neustálým zdůrazňováním významových zvrátů na předělech mezi replikami, střídáním významových kontextů. Je tu ve hře jednak značná míra „nezáměrnosti“, jednak někdy i značně odlišné intence dvou nebo více účastníků; ale přesto, jednotliví účastníci dávají společně dialogu náplň, orientaci, tvar; jejich hlasy se někdy i prolínají, slévají, jsou těžko oddělitelné, svébytnost jejich původních intencí a personálních stylů se ztrácí a ve střetu či v kombinaci odlišných stylů či užívaných variet vzniká nová kvalita – snad přece jen kontaktně utvářený **styl konkrétního dialogu**; nad nimi pak lze příslušným zobecněním dospívat k **interindividuálním dialogickým stylům**, případně jako slovenský stylistik Jozef Mistrík (Mistrík, 1985, s. 361–370) uvažovat o speciálním dialogickém **slohovém postupu** atd. Jen zde poznamenám, že „dialogický styl“ tu chápu v mnohem širší extenzi, než jak chápal např. Hrbáček (1983) „styl konverzační“, nebo už Trávníček (1953) styl „společenský“. O konverzačním stylu existuje množství zahraničních prací, lze odkázat např. na D. Tannen (1984) nebo na polský sborník *Style konwersacyjne* (Witosz, 2006).

Na závěr jen stručně shrnu – ve světle všeho výše řečeného – jak bychom si tedy představovali stylistiku dnešní a zítřejší. Znovu důrazně opakují:

(a) jako stylistiku **mluvených projevů** (ale v mnohostranně zvrstvených vztazích k projevům **psaným**);

(b) jako stylistiku **dialogickou, interakční**;

(c) jako stylistiku **textovou**, stylistiku **textu a diskurzu** (v souvislosti s výstavbou dialogu už jsem tu otevřela některá textově lingvistická témata, jako je syntaktická a sémanticko-pragmatická segmentace dialogu do replik a sekvencí, vztahy mezi otázkou a odpovědí, specifická koherence, resp. koheze dialogu či jeho tematická struktura);

(d) jako stylistiku **kontextovou** a **intertextovou**, která navazuje na pojetí kontextu od Mukařovského přes Levinsonovu *Pragmatiku* (Levinson, 1983) po Auerovu nebo Gumperzovu teorii kontextualizace (Gumperz, 1982; Auer – Di Luzio, 1992) a která se pokusí – při interpretaci forem podání řeči, „reprodukce“ řeči cizí i vlastní – uvést českou doleželovskou tradici do vztahu k současným teoriím intertextuality a interdiskurzivity;

(e) nikoli pouze jako stylistiku integrace a sjednocení, ale také jako stylistiku **variantnosti** a **heterogenosti**; nelze už spoléhat na to, že styl homogenizuje výsledný tvar textu; prvky záměrně vybrané (např. určitá jazyková varieta, registr) se mísí s prvky užitými nezáměrně, dochází i k záměrné destrukci stylové jednoty a ucelenosti;

(f) zčásti i jako stylistiku **rétorickou** – abych se obloukem vrátila k připraveným a převážně monologickým mluveným projevům, které vzbuzovaly zájem pražských klasiků; stojí za pokus vrátit se k dávnému úzkému propojení stylistiky a rétoriky, věnovat pozornost **argumentačním** postupům a řečnickým technikám, chápat styl i jako rétorickou strategii.

4.

A nyní již jen nabídnu malou textovou přílohu – pro názornou představu o tom, čemu by stylistika současná a budoucí také měla věnovat svou pozornost. Předkládám čtyři úryvky dialogů, možný směr jejich interpretace jen stručně naznačím.

(1) Úryvek ze společenské konverzace: závěr návštěvy

J – Jarka, N – paní Novotná, H – pan Hujer, Há – paní Hujerová

J dem
N deme
J dostaly sme dobrý kafe
N tak Hujeraj / dyby cokoliv bylo potřeba / tak pokud nám síly stačej sme k dispozici
Há ne / about tady / about tady
H vobujte se tady
Há vobout tady
N mějte se / nebudem se nák extra / děkujem za pohoštění
J mějte se krásně / ahoj a nestonej
N tak Hujeraj ahoj
J sme rádi strejdo že si zdráv
Há mějte se hezky
H pozdravujte Láđu
J no děkujem
N takže odemknout eště
H musíš silou trošku
N vám to de špatně
J ahoj / mějte se fajn a děkujem
N tak ahoj / mějte se hezky a děkujem
Há mějte se hezky
J vy taky
N ale už není taková zima
H vo to víc bude padat
N tak ahoj

(2) Úryvek z konverzace na chatu: uživatelé / uživatelky Beruska69 a Vcelicka14

13:22:22	Beruska69: Vcelicka14:	cau jak je
13:22:48	Vcelicka14: Beruska69:	jj celkem to de!! a ty?
13:23:42	Beruska69: Vcelicka14:	jj v pohode ☺
13:24:04	Vcelicka14: Beruska69:	tak to jo!!
13:25:48	Beruska69: Vcelicka14:	a co jak de zivot??
13:26:26	Vcelicka14: Beruska69:	de de, blbe ale de!

V ukázkách (1) a (2) jde o komunikační rituály (v jednom případě začátek, ve druhém závěr konverzace), které vykazují konvencionalizovaná témata či motivy: pozdravy, zdvořilostní dotaz typu „jak se máš?“, pochvala pohoštění a poděkování za ně, přání („mějte se krásně“), vzkazování a vyřizování pozdravů, komentář k počasí a specifické české téma „zouvání a obouvání“. O významových zvratech, střetech, kolizích na hranicích replik se tu příliš mluvit nedá – jde o vyprázdňený dialog založený na neustálém opakování stereotypních formulí, eventuelně na jejich nepatrném variování. Dialog (1) se odehrává v závěru sousedské návštěvy: *ahoj* se tu opakuje 4x, *mějte se (hezky / krásně / fajn)* 6x, *děkujem* 4x, *vobout tady* 4x atd. V ukázce (2) je podobný rituál obalen do typických znaků konverzace na chatu: zkratky (*jj = jo jo*), emotikony, reduplikovaná interpunkční znaménka (otazník, vykřičník), chybějící diakritika. Věcné sdělení je minimalizováno, o to větší je však sociálně pragmatický význam podobných fatických dialogů.

(3) Úryvek z telefonátu na hasičský dispečink: O – volající občan, H – hasičský dispečer

- O **hele pošleš mi je nebo ne?**
 H já nemůžu nic poslat
 O ale / **neblbni**
 H **já tam nemůžu poslat výjezdovou jednotku / neblázněte člověče / dyť to není požár**
 O hele já **se** můžu na požár **vysrat** / já tam mám děcka pochop mě
 H to je jasný / ale je tam požár?
 O ale von ten požár může vzniknout / ale **potom už bude pozdě**
 H tak až bude hořet tak pak tam pojedeme
 O až bude hořet! / já ti asi **podpálím pod prdelí**

V úryvku (3) jde o institucionální dialog, ale vyhraněně asymetrický a mimořádně konfliktní, tudíž s velmi ostrými předěly na hranicích replik; situace je na hasičském dispečinku poměrně běžná, občané totiž volají hasičům i v „kalamitních“ případech, kdy zdaleka nejde o požár, ale např. o otevření bytu, naléhají, nechtějí se nechat odbýt, dojde i na zapojení výhrůžek a vulgarismů. V každém páru replik dochází na hranicích k silné kontroverzi, významovému zvratu.

(4) Úryvek z telefonátu na hasičský dispečink: O – volající občanka, H – hasičská dispečerka

- H ohlašovna požáru
 O dobrý den prosím vás já bych vám chtěla jenom něco říct
 H no je to / jedná se vo požár?
 O no jistě / takhle / já sem se vrátila včera z Moravy a dneska sem si šla na bezinky do lesa
 H no
 O no to je černej bez
 H já to znám

- O no a na šípky / a / jak sem šla do jak je ta vodárna tam víte / tak tam je ohniště a to vypadá že už to hoří asi dva dny / nebo
- H =to je někde pod Partyzánem nebo kde?
- O nemůžu přesně říct jak dlouho / ale byla tam taky nějaká pani která hledala hříby a nějaká školka
- H ale
- O moment / já sem se tý školky zeptala jesi náhodou ten oheň nezaložili oni
- H =moment moment moment no haló
- O no a vona ta školka co tam byla tak řekli že voni to nebyli / já říkám no
- H =ale mě nezajímá helejte jesi to byli nebo ne / kde to místo já potřebuju vědět / a co hoří vlastně?
- O vona hoří jako hlína / kořeny kořeny / no to hoří jako to ohniště / jenomže to už je prohořená zem až do hloubky a dost dost do velký
- H =jo jo humus hoří / a kde to teda je
- O no je to u vodárny / a hned jak byste šli kolem toho plotu nahoru do toho lesíku nahoru do toho lesa / jak je Březenecká tak je vodárna tam
- [...]
- O no autem se tam nedá jet / já sem myslela že se vrátím domů pro kýbl jenomže já to mám dost daleko protože
- H =nojo helejte jak se menujete?
- O no je já se menuju Vopálenská a mám teďkon dovolenou / vrátila sem se z Moravy já sem byla na Moravě [...]
- H ano / voni se tam teda pojedou podívat jo? pani Vopálenská tak je to v na Březenecký u vodárny kolem plotu / pudou a dojdou k tomu / autem se tam nedostanou tam musej pěšky jo?
- O no stačil by kýbl vody / já sem
- H =no dobrý no

A konečně v (4) jde o tutéž situaci, ale s rozostřením hranice mezi dialogem institucionálním a konverzačním: volající starší občanka si plete „úřední hlášení“ s konverzací, vypráví o tom, proč šla do lesa, koho tam potkala a kde byla na dovolené – zatímco není schopna stručně a výstižně informovat o hrozícím požáru, identifikovat místo a popsat cestu k němu. Dispečerka musí na racionalizaci dialogu směrem ke sdělení potřebných informací vynaložit velké úsilí a trpělivost; výstavba dialogu je složitější, vztahy replik oscilují mezi afirmativními a kontroverzními; znak = na začátku replik názorně označuje, kolikrát musela dispečerka volající ženu přerušit, skočit jí do řeči, prosadit svou roli při řízení dialogu.

Snad se mi podařilo aspoň naznačit, že podněty pro výzkum dialogických struktur, které nám zanechal Jan Mukařovský, lze využít i pro interpretaci záznamů každodenní komunikace a že takové rozborů orální každodennosti mají své místo v současné stylistice. Ostatně stylizace podobných komunikátů se nezřídka stává součástí uměleckého záměru autorů krásné literatury; proto jsem na samotný závěr přidala kratičkou báseň (5), tedy umělecké dílo (Škrabal, 2003, s. 48), které zaměřuje naši pozornost na znak sám, ale možná se od běžných dialogů příliš výrazně neliší, snad „pouze“ ironizační intencí.

(5) Karel Škrabal: Email manželce (Škrabal, 2003, s. 48)

já bych na tu chatu jel
 já na tebe nechci dělat žádný nátlak
 ale bylo by to hezké
 romantické
 na ty dva dny ani ne moc komplikované
 mohli bychom si tam na večer někoho pozvat
 kdybys chtěla – nebo taky nikoho nezvat
 to by bylo taky dobrý

v kamnech by praskalo, za okny mráz

ach -)))

Předneseno na konferenci *Jan Mukařovský dnes: Tradice a perspektiva českého strukturalismu*, pořádané Pražským lingvistickým kroužkem a Ústavem pro českou literaturu AV ČR v listopadu 2011 v Praze.

LITERATURA

Prameny

- ČEŠKA, Jakub. 2008. *Hledání běžecského těla*. Praha: Togga, 2008. ISBN 978-80-903589-6-6.
 HAKL, Emil. 2010. *Pravidla směšného chování*. Praha: Argo. 2010. ISBN 978-80-257-0262-8.
 ŠKRABAL, Karel. 2003. *Druhá verze pravdy*. Brno: Větrné mlýny, 2003. ISBN 80-86151-69-4.
 VIEWEGH, Michal. 2001. *Román pro ženy*. Brno: Petrov, 2001. ISBN 80-7227-222-5.
 VOPĚNKA, Martin. 2001. *Láska po SMS*. Praha: Práh, 2001. ISBN 80-7252-054-7.

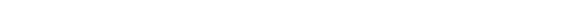
Sekundární literatura

- ADAM, Robert. 2003. Formy podání řeči. *Slovo a slovesnost*, 2003, roč. 64, č. 2, s. 119–128. ISSN 0037-7031.
 AUER, Peter – DI LUZIO, Aldo (eds.). 1992. *The Contextualization of Language*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 1992. ISBN 978-902-725-034-6.
 DOLEŽEL, Lubomír. 1960. *O stylu moderní české prózy*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1960.
 GUMPERZ, John J. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982. ISBN 978-052-1288-96-5.
 HAUSENBLAS, Karel. 1971. *Výstavba jazykových projevů a styl*. Praha: Univerzita Karlova, 1971.
 HAUSENBLAS, Karel. 1984. Text, komunikáty a jejich komplexy (Zamyšlení pojmoslovné). *Slovo a slovesnost*, 1984, roč. 45, č. 1, s. 1–7. ISSN 0037-7031.
 HAUSENBLAS, Karel. 1992. Jak pracoval J. Mukařovský s pojmem sloh (styl)? *Česká literatura*, 1992, roč. 40, č. 2–3, s. 216–228. ISSN 0009-0468.
 HAUSENBLAS, Karel. 1995. Stručná charakteristika stylu a stylistiky. *Stylistyka*, 1995, roč. 4, s. 233–243. ISSN 1230-2287.
 HAUSENBLAS, Karel. 1996. *Od tvaru k smyslu textu. Stylistické reflexe a interpretace*. Praha: Univerzita Karlova, 1996. 226 s. ISBN 80-85899-14-0.

- HOFFMANNOVÁ, Jana. 2003. Dialog a mluvená komunikace jako předmět zájmu (slovanské) stylistiky. In: *Česká slavistika 2003. České přednášky pro XIII. mezinárodní kongres slavistů, Ljubljana*. Praha: Academia, 2003, s. 71–81. ISBN 80-200-1093-9.
- HOFFMANNOVÁ, Jana – HOMOLÁČ, Jiří – CHVALOVSKÁ, Eliška – JÍLKOVÁ, Lucie – KADERKA, Petr – MAREŠ, Petr – MRÁZKOVÁ, Kamila. 2016. *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2566-1.
- HOMOLÁČ, Jiří. 1996. *Intertextovost a utváření smyslu v textu*. Praha: Univerzita Karlova, 1996. ISBN 80-7184-201-X.
- HRBÁČEK, Josef. 1983. Poznámky k funkčním stylům prostě sdělovacímu, hovorovému a konverzačnímu. *Slavica Pragensia*, 1983, roč. 26, s. 111–114.
- HRBÁČEK, Josef. 1994. *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: Trizonia, 1994. ISBN 80-85573-51-2.
- KOŽEVNIKOVÁ, Květa. 1973. O podstatě hovorovosti. In: BARNET, Vladimír a kol. *Studia Slavica Pragensia. Akademiku Bohuslavu Havránekovi k osmdesátinám*. Praha: Univerzita Karlova, 1973, s. 199–213.
- LEVINSON, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983. ISBN 978-11-0771-704-6.
- MATHESIUS, Vilém. 1944. Společenské základy krásného hovorů. In: *Možnosti, které čekají*. Praha: J. Laichter, 1944, s. 251–259.
- MATHESIUS, Vilém. 1947. *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, 1947.
- MISTRÍK, Jozef. 1985. *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1985.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1929. Poetika a stylistika a jejich vztahy k dějinám literárním. In: *I. sjezd slovan-ských filologů v Praze 1929. Teze a poznámky k diskusi. Sekce I, č. 8*. Praha: vydáno samostatně, 3 s.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1941. Dialog a monolog. In: *Kapitoly z české poetiky I. Obecné věci básnictví*. Praha: Melantrich, 1941, s. 145–175.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1958. K otázce individuálního slohu v literatuře. *Česká literatura*, 1958, roč. 6, č. 3, s. 245–269.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1963. Individuální sloh spisovatele, jeho vznik a jeho úloha ve vývoji literatury i spisovného jazyka. In: *Československé přednášky pro V. mezinárodní sjezd slavistů v Sofii*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963, s. 277–285.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1966 [1943]. Záměrnost a nezáměrnost v umění. In: *Studie z estetiky*. Praha: Odeon, 1966, s. 89–108.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 1971 [1942–1943]. Přísluví jako součást kontextu. In: *Cestami poetiky a estetiky*. Praha: Československý spisovatel, 1971, s. 277–359.
- MUKAŘOVSKÝ, Jan. 2010 [1928–1929]. Estetické studie z moderní české lyriky. In: *Estetické přednášky I. Estetické studie z moderní české lyriky. Sociologie básnictví*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2010, s. 7–110. ISBN 978-80-85778-77-9.
- WITOSZ, Bożena (ed.). 2006. *Style konwersacyjne*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2006. ISBN 978-83-226-1611-6.
- TANNEN, Deborah. 1984. *Conversational Style. Analyzing Talk Among Friends*. Norwood: Ablex, 1984. ISBN 978-08-939-1188-1.
- TRÁVNÍČEK, František. 1953. *O jazykovém slohu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1953.
- VACHEK, Josef. 1942. Psaný jazyk a pravopis. In: HAVRÁNEK, Bohuslav – MUKAŘOVSKÝ, Jan (eds.). *Čtení o jazyce a poesii*. Praha: Družstevní práce, 1942, s. 229–306.
- WEINGART, Miloš. 1932. Semiologie a jazykozpyt. In: *Charisteria Guilelmo Mathesio quinquagenario a discipulis et Circuli linguistici Pragensis sodalibus oblata*. Praha: Pražský lingvistický kroužek, 1932, s. 5–13.

Poznámka autorky

Príspevek vznikl v rámci projektu „Styl mediálních dialogů“ 405/09/2028 GA ČR.

Prof. PhDr. Jana Hoffmannová, DrSc.

Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.

Letenská 123/4

118 51 Praha 1

Česká republika

hoffmannova@ujc.cas.cz